

VARIA

Oswald Spengler: cultuurpessimist of activist

H. Würzner

Frits Boterman, *Oswald Spengler en Der Untergang des Abendlandes. Cultuurpessimist en politiek activist* (Assen en Maastricht 1992) 402 pagina's; Van Gorcum, ISBN 90-232-2695; f57,50

In de loop van de geschiedenis is het zelden voorgekomen, dat de titel van een boek voldoende was om de schrijver ervan beroemd te maken. Een voorbeeld daarvan was Oswald Spengler met zijn *Der Untergang des Abendlandes*. Het eerste deel verscheen in 1918, het tweede in 1922. Blijkbaar wordt het nog gelezen, want het is nog steeds als pocketboek verkrijgbaar. Wie was deze man, die misschien zelf het meest verbaasd was over dit succes?

Spengler werd in 1880 geboren, studeerde biologie, wiskunde en filosofie, promoveerde op de Griekse wijsgeer Heraclitus en werd daarna leraar aan een gymnasium. Vanaf 1911 verbleef hij als onafhankelijk leraar in München, waar hij op 8 mei 1936 overleed. Naast zijn hoofdwerk schreef hij nog twee boeken die een breed publiek bereikten: *Preußentum und Sozialismus* (1920) en *Jahre der Entscheidung* (1933).

Op 6 maart 1935 hield Spengler in het propvolle Groot Auditorium van de Rijksuniversiteit Leiden een lezing over het onderwerp: 'Het ontstaan van de zeevaart en zijn invloed op de wereldgeschiedenis'. Menno ter Braak was daarbij aanwezig en bracht de volgende dag in *Het Vaderland* verslag uit. Hij was van mening dat de meesten niet vanwege het onderwerp waren gekomen, maar uit nieuwsgierigheid naar Spengler. Ter Braak vond hem een droge Pruisische schoolmeester, zonder humor, zonder esprit en zonder geestdrift, maar wel een fantast. Hij karakteriseerde hem als volgt: 'Hij fantaseert met grote zakelijkheid. Als hij zegt "wir wissen heute", dan kan men er zeker van zijn dat er een speculatie volgt over een onderwerp, waarvan men weinig of niets weet. "Ich glaube" betekent een sprong van Klein-Azië naar Ierland; "im Grunde genommen" lijft de Sahara bij de vlakten van Turkestan in; "das heisst" en "wahrscheinlich", voor de gewone schoolmeester eenvoudig toelichting en kleine onzekerheid aankondigende termen, hebben in de mond van Spengler de verantwoordelijkheid voor volksverhuizingen, die zijn fantastisch brein in de geschiedenis aanwezig doet zijn, ook al ontbreken de documenten geheel of gedeeltelijk'. Ter Braaks conclusie is: 'Deze man is geen historicus'.

In zijn onlangs verschenen studie *Oswald Spengler en Der Untergang des Abendlandes. Cultuurpessimist en politiek activist* komt Frits Boterman tot een soortgelijke conclusie. Hij karakteriseert Spengler zoals deze zichzelf zag, namelijk als 'Denker-Dichter': 'Hij wilde geen wetenschap bedrijven, maar poëzie maken. Spengler was een metahistoricus, dat wil zeggen hij dacht meer na over de zin van de geschiedenis dan over de juistheid van de historische feiten en hij was meer geïnteresseerd in de metafysische verschijnselen achter de historische processen en in de symbolische betekenis van de historische gebeurtenissen dan in de wetenschappelijke kennis van de afzonderlijke vakgebieden' (91). Spengler was echter ook een realist, die zich politiek wilde engageren, politiek wilde ingrijpen en 'zijn filosofie in de dienst wilde stellen van de politieke werkelijkheid' (65). Dat neemt niet weg dat aan beide kanten van zijn historische interesse hetzelfde denkpatroon ten grondslag lag, namelijk het afwijzen van wetenschappelijk analytisch en rationalistisch denken ten gunste van intuïtie en innerlijk beleven.

In zijn boek geeft Boterman niet alleen een samenvatting van het uitgebreide Spengler-onderzoek, maar tevens verwerkt hij veel nieuw materiaal en probeert hij nieuwe perspectieven te vinden. Eigenlijk vertelt hij drie verhalen: het verhaal van de onevenwichtige persoonlijkheid van Spengler, het verhaal van de betekenis van zijn werken in zijn tijd en het verhaal van de conservatieve revolutie, waarin Spengler een grote rol heeft gespeeld. Alle drie zijn op elkaar betrokken en vormen als het ware de context van elkaar. Op deze wijze probeert Boterman de complexe problematiek, die met de naam Spengler verbonden is, begrijpelijk te maken. Terecht schrijft hij: 'Geen serieuze historicus zal echter vandaag nog de moeite nemen om de stellingen en theorieën van Spengler te verdedigen of te weerleggen'. Het gaat dus niet om een uiteenzetting over de cultuurfilosofie van Spengler, want *Der Untergang des Abendlandes* is meer dan een cultuurfilosofie, 'het boek draagt een politieke boodschap uit die gezien moet worden tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog, de ineenstorting van het Duitse Keizerrijk en de daarop volgende politieke ontreding van Duitsland'.

In de eerste vijf hoofdstukken staat Spenglers hoofdwerk *Der Untergang des Abendlandes* centraal. De basis van dit boek vormt zijn irrationalistische levensfilosofie. 'Leben' is een metafysisch begrip, een mysterie, dat niet verder afgeleid kan worden. Boterman verklaart dit uitgangspunt deels uit de psychische persoonsstructuur van Spengler, deels uit de tijdsomstandigheden: de romantische en cultuurpessimistische stemming rond de eeuwwisseling. De context, waarin het denken van Spengler functioneerde, is de 'Lebensphilosophie' van Dilthey, Nietzsche, Bergson, Klages, Simmel en anderen. Men kan niet zeggen dat Spengler door deze denkers was beïnvloed; veeleer putten zij uit hetzelfde reservoir aan

ideeën. Spenglers cultuurcyclisch systeem met zijn morfologische methode moet in deze samenhang worden begrepen. Zoals bekend gaat hij ervan uit dat culturen organismen-zijn en in analogie tot organismen ontstaan, zich ontwikkelen, een hoogtepunt bereiken en vervolgens afsterven. Volgens Spengler had de Europese cultuur haar hoogtepunt overschreden en was de fase van ondergang begonnen. Spengler beschrijft dat in de tegenstelling 'Kultur - Zivilisation', een tegenstelling, die in het begin van de twintigste eeuw bij conservatieve intellectuelen in Duitsland een grote rol speelde. Terwijl echter de meeste van zijn geestverwanten 'Zivilisation' als een negatieve categorie zagen, was Spengler van mening, dat dit verschijnsel als een noodzakelijk feit moest worden aanvaard en dat hieruit de consequenties voor het politieke handelen moesten worden getrokken. 'Het Duitse conservatisme zou zich volgens Spengler los moeten maken van een aantal verouderde tradities en waarden en deze als het ware revolutioneren, aanpassen aan de moderne tijd, de Zivilisation. Niet de status-quo diende verdedigd te worden, maar een aanpassing aan de moderne ontwikkelingen op het gebied van de techniek, de industrie en de politiek' (132). Hieruit blijkt, dat Spengler geen reactionair was, maar naar een werkelijk conservatieve revolutie streefde.

In de hoofdstukken zes, zeven en acht beschrijft Boterman de positie van Spengler binnen de conservatieve revolutie tijdens de Republiek van Weimar. Met *Preußentum und Sozialismus* (1920) heeft hij als het ware het manifest voor deze beweging geschreven. Hij wijst met klem de democratie, het liberalisme en daarmee de Republiek van Weimar, maar ook het marxistisch socialisme af. Hij plaatst het nationale boven het sociale belang en propageert een derde weg, die de tegenstellingen tussen conservatisme en socialisme zou verzoenen. Van de aanhangers van de conservatieve revolutie was hij zeker één van de meest originele denkers. Maar misschien was dit ook de reden, dat hij politiek zo weinig succes had. Terecht stelt Boterman de vraag of men Spengler wel serieus heeft genomen in de kringen, waarin hij politiek actief was. Aan het einde van de jaren twintig was Spengler diep teleurgesteld door de politieke ontwikkelingen in Duitsland, wat hij duidelijk liet blijken in zijn laatste grote geschrift, *Jahre der Entscheidung* (1933). Hij hoopte dat een nieuwe elite en een nieuwe Caesar een politieke oplossing zouden brengen, maar kon in Hitler niet deze nieuwe leidersfiguur zien.

Botermans laatste hoofdstuk handelt over de relatie van Spengler tot het nationaal-socialisme. Met recht wijst Boterman erop, dat men na 1945 te gemakkelijk de lijn heeft doorgetrokken van de conservatieve revolutie naar het nationaal-socialisme en Spengler als een directe 'geestige Wegbereiter' van het nationaal-socialisme heeft gezien. De zaak is echter gecompliceerder. Wat men in de tijd van de Republiek van Weimar 'rechts' zou kunnen noemen, was geen homogeen, maar een buitengewoon gedifferentieerd verschijnsel. Spengler zelf is hiervan het beste voorbeeld.

Botermans werk is de eerste grote studie over Spengler in het Nederlands en daarmee is het voordeel verbonden, Spengler van een zekere distantie te zien. Helaas gaat Boterman niet uitvoerig op de theoretische kant van zijn onderzoek in. Op pagina 1 zegt hij: 'Het is geen biographie in de gebruikelijke zin des woords en ook geen louter ideeënhistorische monographie, maar een poging om Spenglers cultuurfilosofie en zijn politieke ideeën en activiteiten zoveel mogelijk in de context van zijn tijd te begrijpen'. Het is evident dat iedereen die een biografie schrijft, noodzakelijkerwijs de context van degene, over wie hij schrijft, nodig heeft. Om het bijzondere van zijn aanpak duidelijk te maken, zou Boterman moeten uitleggen wat hij precies onder 'context' verstaat. Dit is niet vanzelfsprekend, omdat het niet alleen om de feiten, maar vooral om de selectie en betekenissen van feiten gaat. Ook zegt hij niets over de problemen, die het schrijven van biografieën met zich mee brengt. Het is immers de biograaf, die met zijn beschrijving orde brengt in een vaak zeer onsamenhangend en overzichtelijk leven met veel tegenstellingen en onbegrijpelijke beslissingen.

Boterman wil vooral onderzoeken, wat de bedoelingen van Spengler waren. Het is echter de vraag of Botermans reconstructie van Spenglers intenties correct is. Daarnaast is de receptie van Spenglers ideeën buiten beschouwing gebleven. 'In de eerste plaats omdat het beschrijven van de verschillende studies en recensies over dit epochemachende werk, gezien de grote hoeveelheid aan reacties, een apart onderzoek zou vergen. Bovendien heeft een dergelijke studie pas zin als eerst de inhoud van *Der Untergang des Abendlandes* en de bedoelingen van Spengler zijn geanalyseerd'. Deze laatste zin is op z'n minst opmerkelijk en lijkt het vermoeden te bevestigen dat het hier om een stuk ouderwetse positivistische geschiedschrijving gaat.